

FATABUREN 1998

KÄNN DIG
SJÄLV

KÄNN DIG SJÄLV

NORDISKA MUSEET

KÄNN DIG SJÄLV

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK FATABUREN 1998

Fataburen 1998

ISBN 91 7108 428 2 ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör *Ingrid Bergman*

Grafisk form *Linn Fleisher*

Omslag *Collage av fotografier ur boken*

Foto om intet annat anges *Sören Hallgren, Nordiska museet*

Tryckt hos MediaPrint, Uddevalla AB 1997

GÅRAMÅLNINGAR

ETT FOLKLIGT KULTURARV

Inger Bonge-Bergengren

NAIVT, DOKUMENTÄRT MÅLERI

Nordiska museet har alltsedan det grundades samlat folklig konst av olika material och med olika funktioner. Hit hör också ett slags naivt dokumentärt måleri, som ännu inte blivit ordentligt undersökt. Det har i snart trettio år gått under benämningen gåra- eller gårdsmåleri. I Skåne var man först med att dokumentera det, kanske för att det här var så vanligt. I nästan var och varannan gård hängde en tavla föreställande hemgården eller mor- eller farföräldrarnas gård. Den utställning som Österlens hembygdsförening och Simrishamns museum anordnade 1970 ledde till att både massmedia och gemene man upptäckte detta lite valhänta men mycket charmiga måleri. Utställningen visades på några andra skånska museer och kom till Nordiska museet vintern 1971.

Vad menar vi med ordet gåramålare? Det är inte lätt att definiera begreppet eller dra upp tydliga gränser mellan å ena sidan hobby- och amatörmålare, å andra sidan gåramålare. Men allt tyder på att en gåramålare vanligtvis var en självlärd konstnär

ANDBY
Nº 20. 6
1825

som försörjde sig genom att färdas omkring på landsbygden och mot betalning måla av böndernas gårdar. Företeelsen kan spåras tillbaka till sena 1800-talet och den upphör i stort sett efter andra världskrigets slut. De då uppåtgående konjunkturerna medförde över lag ett ökat välstånd. Även de mindre bemedlade fick det bättre rent materiellt. En annan faktor som bidrog till att krympa marknaden för gåramålarna var flygfotograferna, som till gårdsägarna kunde leverera färgfoton av gården i önskad storlek.

Dessa naiva konstnärer målade inte enbart av gårdar utan även kyrkor, fabriker, handelsbodas, herrgårdar, villor, kvarnar, torp och till och med en och annan banvaksstuga. En del var stationära och arbetade i hemsocknen och angränsande socknar. Andra var verksamma i flera landskap. Ofta hade de ett mer "borgerligt" yrke och bedrev sitt måleri som en slags bisyssla under perioder av arbetslöshet.

Under en följd av år har det på olika sätt kommit in material om gåramåleriet till Nordiska museet. Upprop i ICA-Kuriren och tidningen Land samt utskickandet av en frågelista gav ett par hundra svar. Kontakten med dagspress och privatpersoner, med landsortsmuseer, hembygdsföreningar och studiecirklar har gett en mängd uppgifter. Vi har fått fakta om minst ett hundratal konstnärer, om avporträtterade byggnader samt om gåramåleriets utbredning. All uppmärksamhet har dessutom bidragit till att rädda åtskilliga tavlor, undanställda på vindar och i garderober, tillbaka till salens eller finrummets väggar.

Ju större kunskap vi har om ett föremål, dess tillverkare och ägare, desto mer bidrar den till att öka vår förståelse av det förflutna. Föremålens historia är också människornas historia. Som exempel på museets sätt att samla har jag därför valt att berätta om några av våra gåramålningar. Många är i och för sig kanske tämligen obetydliga som konstverk betraktade. Men tack vare allt vi vet om dem, om konstnärerna, ägarna och de byggnader som avbildats, anser jag att de utgör viktiga kulturhistoriska dokument.

Föregående uppslag: Sandby nr 20 i Borby socken, Skåne. Oljemålning av Carl Ljungberg 1920.

Konstnären har använt perspektivet på sitt personliga sätt och radat upp byggnaderna efter varandra. Trädgården har han "vikt ner" så att betraktaren ska kunna se den i all dess glans.

CARL LJUNGBERG FRÅN HAMMENHÖG I SKÅNE

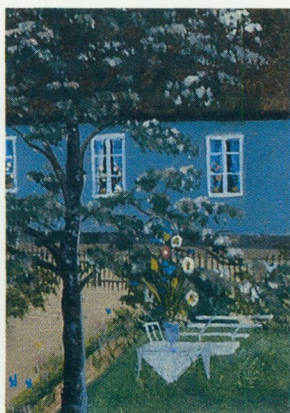
En av de mest kända och bäst dokumenterade gåramålarna är Carl Ljungberg som bodde i Hammenhög i Skåne. Museet äger 13 tavlor av hans hand. Några förvärvades långt innan detta måleri kom i ropet. Åtta av dem fick museet i donation för ett antal år sedan av en entusiastisk samlare.

Ljungberg var egentligen smålänning till börden. Han föddes den 6 mars 1856 i en gård utanför Ljungby i Kronobergs län. Hans relativt välbärgade föräldrar ville att han skulle studera till präst och satte honom i Växjö katedralskola. Men han avbröt sina studier. Kanske fanns det inga pengar kvar till hans utbildning sedan båda föräldrarna avlidit i början av 1870-talet. Efter två perioder som värvad soldat, 1875–79 vid Wendes artilleriregemente i Kristianstad och 1879–82 vid husarregementet i Helsingborg, tog han avsked.

År 1895 dök han upp i Hammenhög. Var han tillbringat de mellanliggande 13 åren vet man inte. Det finns obestyrkta rykten om att han besökt både S:t Petersburg och Paris. Han gifte sig med Johanna Nilsson, bonddotter från Glemmingebro. Så småningom slog de sig ned i Hammenhög där de skaffade hus och barn. Ända fram till hans död 1937 var hemmet och familjen hans fasta punkt. Hit återvände han alltid efter sina otaliga vandringar och resor runt om i Skåne för att måla ihop till familjens försörjning.

I samband med att tavlorna på ovannämnda utställning skulle lämnas tillbaka till sina ägare, fick museet möjlighet att köpa en av konstnärens mest väldokumenterade målningar. Från just den gården finns det också flera frågelistsvar i vårt arkiv. Gården Sandby no 20 i Borrby socken, Ingelstads härad, ägdes mot 1800-talets slut av nämndemannen Erik Eriksson och hans hustru Kerstin. De var farföräldrar till Ingeborg Eriksson, som vi köpte tavlan av. Sedan Erik dött 1890 lämnade farmor Kerstin gården, som övertogs av Nils och Eljena Eriksson. Efter Nils död 1918 tog Ingeborgs bror Gunnar över och drev gården till dess att den såldes 1944.

Carl Ljungbergs målning från år 1920 visar en prydlig skånsk

Det ena trädgårdsbordet har fått en duk och en vas med blommor, ett motiv som ofta återkommer i Ljungbergs trädgårdsskildringar. Detalj av föregående bild.

Carl och Johanna Ljungberg med dottern Anna och hennes make, byggmästaren Hjalmar Bengtsson, samt två barnbarn framför hemmet i Hammenhög. Gården revs på 1980-talet. Foto omkring 1935 i privat ägo.

Med häst och vagn inne på gårdsplanen, Sandby nr 20. På kuskbocken Ingeborg och Gunnar Eriksson. Foto 1914 i privat ägo.

gård med stor, välskött trädgård. En betydande del av den senare användes till odling av bärbuskar och köksväxter. Innanför rundeln med lågt klippta buxbomshäckar växer rosenbuskar. Det ljusblå huset lär inte ha varit så ljusblått som på målningen! Det var inte alltid som Calle Ljungberg höll sig till verkligheten. I dammen till höger brukade man tvätta av hästarna efter arbetsdagens slut, särskilt om man spritt ut gödsel. Här vattnades djuren, simmade ankorna och fick gässen sitt sista bad – reningsbadet – innan de slaktades. På den lilla ön fanns en gång bänkar. Prydliga vitmålade trädgårdsmöbler, liksom här ofta med nedhängande dukar på borden, är ett typiskt inslag i många av Ljungbergs detaljerat och kärleksfullt skildrade gårdsporträtt.

Frågelistsvaren i museets arkiv ger en extra dimension åt förvärvet av målningen. De ger oss intressanta uppgifter om livet på en östskånsk gård vid sekelskiftet 1900 och några decennier in på 1900-talet. Det var ett stort hushåll på minst tio personer. Förutom husfar, husmor och de fyra barnen, fanns här tre drängar, en kreatursskötare och två jungfrur. Ibland hade man extrafolk. Arbetet hade sin tid, festerna sin. Kommentarer om trotjänarna, säsongsanställda och grannar ger intimitet och närhet åt skildringen. I ett av svaren berättar Ingeborg hur det gick till när hon, brodern Gunnar och modern Eljena en lördag i oktober 1929 höll åldermannagille på gården:

Gästernas antal var 25–30 st. samt ytterligare några goda vänner som önskat vara med. Klockan 2 började gästerna anlända, de togs emot i pågarnas rum av Gunnar, det dracks välkommen i Besk. Middagen serverades kl. 3. Lätt smörgåsbord, svart- och grönsakssoppa, gåsstek med tillbehör, citronpudding, öl och snaps. Kaffé och conjac efter. Efter sammanträdet blev det toddy och sen fritt fram för skämt och glam. Kaffé och kakor kl. 21. Omkring 23 kvällsmat med smörgåsbord, lutfisk, sås och potatis, risgrynsgröt, sen efter 23 kaffé med gök (kakor).

För en nutida läsare verkar det ha varit en hejdundrande fest men Ingeborg Eriksson konstaterar som avslutning att "förr varade kalasen i 2 dagar".

ARVID LINDOFF FRÅN LJUSHULT

Arvid (eg. Carl August) Lindoff tillhörde, liksom Ljungberg, de professionella gåramålarna som levde på sitt måleri och utövalde det året om. I motsats till Ljungberg arbetade han i flera landskap – Småland, Halland, södra Västergötland, södra Värmland och norra Skåne. Han föddes 1867 i Ljushults socken, Älvsborgs län och dog i Värnamo 1947. Det säges att han som ung gick i målarskola i Oslo. Uppgiften om hans utbildning kan vara felaktig. Hans änka har i en uppteckning från 1971 berättat att hennes make var självlärd och kallade sig artist.

Efter att först ha tjänstgjort som värvad soldat vid Älvsborgs regemente och senare som nattvaktare vid polisen i Lysekil, lämnade han sin tjänst för att helt ägna sig åt måleriet. Under 1900-talets början vistades han i södra Värmland, bland annat i Värmlandsnäs och trakterna kring Fryken och Ransäter. För två tavlor kunde han få 25 kronor som betalning. 1905 målade han församlingssalen i Bro missionshus, troligtvis vanligt måleri- och dekorationsarbete. Omkring 1908–1909 finner vi honom i södra Halland, bl. a. i Haverdal och Tvååker samt i norra Skåne. Från tiden 1913 och framåt var han verksam i Småland och i de tämligen karga och skogrika småbruksområdena söder och sydost om Borås. Under 20-talet färdades han omkring i socknarna nära Alvesta, i synnerhet i Skatelöv. Här målade han gårdar och andra fastigheter, t.ex. Grimslövs folkhögskola, bruksbyggnaderna vid Huseby och Alvesta Yllefabrik.

Museet äger en oljemålning signerad "C.A. Lindoff, 1927". Den föreställer en 20-talsvilla belägen vid Lilla vägen i Alvesta, med brutet tegeltak och en ståtlig halvrund portik. Till vänster skymtar en flik av sjön Salen. Huset bakom villan tillhör bagare Lindgren. Det gula huset till höger är Bröderna Anderssons Formfabrik startad 1919 av Helge och Sten Andersson. Fabriksbyggnaden uppfördes 1925, villan året därpå. Fabriken tillverkade järnformar till emballageglas, t.ex. till den så berömda eau de colognen "4711" samt pressglasformar för Kosta, Lindshammar och Pukeberg. Omkring 1940, då fabriken var som störst, arbetade här ett femtontal personer. I villans övervåning bodde

Helge med hustru Elin och dottern Gunnel, i nedervåningen Sten, hans hustru Valborg och dottern Ingalill Sofia. Familjerna flyttade 1952 och fastigheten såldes 1970.

År 1983 erhöll museet som gåva två målningar med motiv från Dalsland. Den ena föreställer en lanthandel i V. Bodane i Frändefors socken, den andra gården V. Fjälla i Gesäters socken. Givarinnan Jenny Andersson, Lidingö, hade en lång historia att berätta om tavlorna. V. Fjälla var hennes mormors födelsehem, en välbärgad bondgård med stor rödfärgad manbyggnad i två våningar, uppförd vid 1800-talets början. Dess utseende var typiskt för de större gårdarna på Dal. Bonden Hans Hansson bodde här från 1774 till dess han blev ihjälslagen 1824. Gården ärvdes av dottern Anna Lisa Hansdotter (1814–87), mormor till Jenny Andersson och gift med kyrkvärden Anders Andersson. Här föddes deras dotter Sofia 1853. Vid 19 års ålder gifte hon sig med Johan Hallsten Andersson, född 1841. De bodde aldrig på gården, som så småningom gick ur släkten. Men tavlan av Fjälla ärvdes av dottern Jenny, som inte visste vem som målat den.

Jenny Andersson berättade att det omkring 1920 hade kommit några amanuenser från Nordiska museet för att leta efter en gård till Skansen. Bredvid den gamla manbyggnaden stod ett

Bröderna Anderssons Formfabrik och villa vid Lilla vägen i Alvesta. Fabriksbyggnaden uppfördes 1925 och villan året därpå. Man tillverkade formar till emballageglas och pressglas. Fastigheten såldes 1940. Ojemålning signerad C.A. Lindoff 1927.

nytt boningshus som de dåvarande ägarna låtit uppföra. De frågade bondhustrun, som vid tillfället var ensam hemma, om de kunde få köpa det gamla huset. Hon trodde att det kunde gå för sig. När sedan hennes make kom hem, lite berusad, och hon talade om att hon sålt huset, blev han så arg att han i vredesmod lät riva ned det. Så lyder historien. I själva verket revs inte huset förrän några år senare. Men Jenny Andersson tyckte, att eftersom museet inte fick det, skulle vi åtminstone ha tavlan!

För att se om det fanns någon sanning i uppgifterna, letade jag i arkivets byundersökningar. Här fanns mycket riktigt en del material om Fjälla, några fotografier, skisser, planritningar samt en beskrivning, gjorda av Manne Hofrén 1920. En senare påskrift i beskrivningens marginal uppger att manbyggnaden uppfördes 1818. Ett av fotografierna är taget av A. Tell. Denne var alltså den andre av amanuenserna.

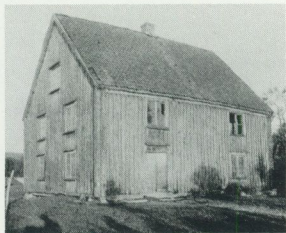
Hofrén har noterat: "Fjälla, nu bondgård, var förr ett mindre säteri." Han beskriver byggnadsskick, planindelning och nämner att skorstenen förr lär ha varit av täljsten "vilket var vanligt

Föregående uppslag. Handelsboden i V. Bodane, Frändefors socken i Dalsland. Målningen är en av de minst fem som beställdes av affärens ägare Johan Hallsten Andersson och hans hustru Sofia Andersdotter från gården V. Fjälla. Carl Hilmer Larsson köpte fastigheten 1908 och fortsatte att driva lanthandel. Även han beställde målningar av huset till sina barn av samme konstnär. Gouache från omkring 1900 av Carl Gustaf Pettersson.

Mangårdsbyggnaden på V. Fjälla, Gesäters socken i Dalsland, som Nordiska museet 1920 önskade förvärva för att flytta till Skansen. Huset byggdes vid 1800-talets början och revs på 1920-talet. Här föddes 1853 Sofia, dotter till kyrkvärden Anders Andersson. Hon gifte sig 1872 med Johan Hallsten Andersson och makarna drev fram till 1901 handelsbod i V. Bodane (se bilden föregående sida). Oljemålning av okänd konstnär; 1800-talets slut.

V. Fjälla före rivningen på 1920-talet. Foto Manne Hofrén i Nordiska museets arkiv.

i denna trakt i gamla tider. Byggnaden är i ett förfallet skick och inredningen delvis alldeles förstörd.” Hofrén lyckades förvärva två föremål till Göteborgs jubileumsutställning 1923, en smidd grytkärring från spisen i köket samt en lös långbänk med ryggstöd och lådor under sitsen, som stod utmed kökets gavelvägg.

Målningen i fråga, utförd i olja på duk, visar den rödfärgade mangårdsbyggnadens framsida och ena gavelvägg, av konstnären skildrad i ett snedperspektiv från andra sidan om den lilla grusvägen i förgrunden. Tomtgränsen markeras av ett stiligt spjälstaket med bågformade överliggare. Om man jämför målningen med två fotografier som togs vid Hofréns besök, framgår det tydligt att konstnären noga avbildat verkligheten. Vem som är upphovsman till målningen vet man inte säkert men mycket tyder på att det är densamme som målat av lanthandeln i V. Bodane, nämligen Carl Gustaf Pettersson. En annan möjlig upphovsman är August Hansson (1878–1961) som var verksam i nordvästra Dalsland.

Jenny Anderssons familj har också ägt den handelsbod i V. Bodane som vi ser på gouachen av Carl Gustaf Pettersson från tiden omkring 1900. Hennes far, den tidigare omnämnde Johan Hallsten Andersson, byggde 1868 den fastighet som senare kom att utgöra bostadsdelen i den handelsbod som ännu finns kvar.

Entrén till handelsboden i V. Bodane. Carl Hilmer Larsson överlätt 1948 rörelsen på sin dotter Annie. Foto från 1930- eller 1940-talet, Älvsborgs länsmuseum, Vänersborg.

Här drev han och familjen lanthandel i många år. Huset byggdes till på 1880-talet. 1901 såldes rörelsen och följande år flyttade familjen till Uddevalla. Jenny var ett av deras elva barn. Hon har berättat att fadern beställde minst fem målningar av huset. Några av dem hamnade i USA.

Handelsboden drevs sedan av flera ägare. 1908 såldes den till Carl Hilmer Larsson i Frändefors, gift med Hulda Eriksdotter från Ödeborg. Alla deras barn fick i tur och ordning hjälpa till med arbetet i affären. Deras dotter Annie, född 1909, har skrivit ner sina minnen om familjen och arbetet i affären, ett material som finns i museets arkiv. Hon tog så småningom över rörelsen och drev den ända fram till sin pensionering 1977. Året därpå förklarades fastigheten som byggnadsminne.

CARL GUSTAF PETTERSSON FRÅN FRÄNDEFORS I DALSLAND

Carl Hilmer Larsson beställde omkring 1910 till sina fem barn var sin målning av handelsboden av den kringvandrande bygdemålaren Carl Gustaf Pettersson. Han var verksam i nästan hela Dalsland samt i norra delen av Västergötland. Han föddes i Rudskoga i Värmland 1853. Efter viss måleriutbildning bosatte han sig omkring 1875 i Frändefors. Här träffade han en ung flicka, Klara Natalia Fagerström. Efter många års bekantskap gifte de sig 1897. De fick med tiden åtta barn och bodde på ett torpställe i V. Bodane. Att Pettersson lyckades klara försörjningen av sin stora familj genom staffli- och dekormåleri runt om i landskapet, berodde på att han hade flera välvilliga mecenater. En av dem var Maria Andersson, grundare av Stigens Yllefabrik. Hon höll honom med arbete i flera år. Genom henne kom han i kontakt med andra uppdragsgivare. En av dem var patron Jansson på Ellenö där han länge arbetade med interiör- och dekorationsmåleri.

ANDERS THORÉN FRÅN RÖDÖN I JÄMTLAND

Jämtland är det nordligaste svenska landskapet som i våra samlingar är representerat av en gåramålning. Den föreställer en

Carl Gustaf Pettersson och hans hustru Natalia, f. Fagerström. Foto troligen taget vid deras torp i V. Bodane omkring 1915–1920. Älvsborgs länsmuseum, Vänersborg.

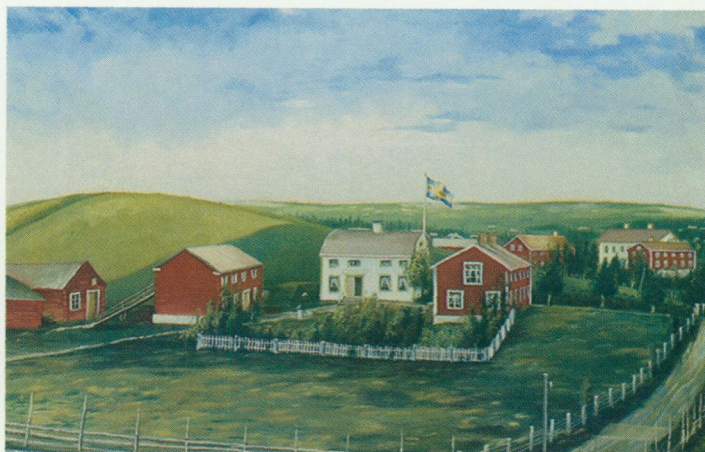

gård belägen strax norr om Östersund, en vitmålad tvåvånings mangårdsbyggnad, Bergom 1:1, i Dvårsätt, Rödöns socken. Tavlan är utförd vid 1900-talets början av Anders Thorén bosatt i Dvårsätt. Vid denna tid ägdes gården av Hemming Larsson Bergner, född 1864 och hans hustru Brita Aronsdotter, född 1865, föräldrar till givarinnan Brita Sidén i Östersund.

Den vita mangårdsbyggnaden är uppförd 1875 medan ekonomibyggnaderna är tio år äldre. Hemming, som 1890 övertagit gården av sin far Lars Olofsson, och Brita drev den fram till 1928, då den övertogs av en av döttrarna, Brita, och hennes make Johan Sidén. Det finns ytterligare två likadana målningar av Bergom.

Anders Thorén föddes 1860 i Rödöns socken och bodde där till sin död 1923. Som tonåring gick han i lära inne i Östersund hos en yrkesmålare Rappe. Kanske hyste han drömmar om att få möjlighet att ägna sig åt konstnärlig verksamhet. För att skaffa sig en annan sorts utbildning begav han sig därför i tjugooåldern till Stockholm och gick i två år i en teknisk aftonskola för att lära sig dekorations- och skyltmåleri. 1890 byggde han sig ett eget hem i Dvårsätt och drev här en målerirörelse. Han gifte sig och fick fyra barn. Vid sidan av sitt yrkesmåleri ägnade

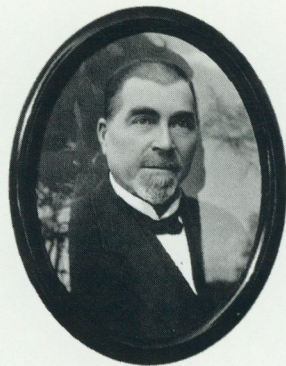
Gården Bergom 1:1, Dvårsätt, Rödöns socken i Jämtland. Oljemålning av målarmästaren Anders Thorén omkring 1900. Mangårdsbyggnaden uppfördes 1875. Gården har gått i arv i flera generationer och ägdes när tavlan målades av Hemming Larsson Bergner och hans hustru Brita Aronsdotter.

han sig, huvudsakligen under vinterhalvåret, åt tavelmåleri. Man har sagt mig att det var som hobby. Men eftersom han målade på beställning och fick betalt, ca 10 kronor per tavla, kan man nog ändå betrakta honom som gåramålare. I varje fall av den stationära typen eftersom han var verksam i sin hemsocken och i angränsande socknar.

1893 målade han av sin egen gård. Dessutom utförde han i salen och ett rum på övervåningen en svit panoramamålningar med motiv från Östersund och dess omgivningar. Som förlagor använde han sig av fotografier tagna av en fotograf Olsson. Målningarna tillkom troligen omkring 1900 eller något senare. En av dem bär påskriften "Panorama öfver Krokom 8/4 1902". Han har också utfört några charmiga utsiktsskildringar från sin hemgård med den gamla bron över Indalsälven, med handelsboden och tobaksfabriken nedanför gården samt motivet sett från motsatt håll med hemgården uppe på höjden i fonden. På den senare målningen har han placerat sin skidåkande son Axel på bron. Konstnären var en stor beundrare av det sena 1800-talets akademiska måleri. Han kopierade bland andra Bruno Liljefors

Målarmästaren Anders Thorén
(1860–1923), Kroksgård 2,
Dvärsätt, omkring 1910. Fotot i pri-
vat ägo.

Thorén byggde 1890 en egen gård,
Kroksgård i Dvärsätt, där han
bedrev målerirörelse. I salen och
på övervåningen utförde han en
svit väggmålningar med motiv från
Östersundstrakten. Gården ägs nu
av ett barnbarn. Målningen signe-
rad "A.Thorén -93". Privat ägo.

Bergom I:1, Rödöns socken, vid sekelskiftet, då taket ändrades från brutet till sadeltak och veranda och köksingång byggdes till. Foto i privat ägo.

och Gustaf Cederströms tavlor, till exempel den senares Karl XII:s likfärd. Landskap och naturmotiv med djur hörde också till hans produktion. Thorén var en ivrig jägare och lärde sig att stoppa upp småvilt, framförallt fåglar.

Många av de gårdar han målat är borta eller förändrade genom om- och tillbyggnader. Allt blev inte fotograferat innan det försvann. I några fall är därför hans målningar den enda dokumentationen som finns av gårdar och utsikter.

GÅRAMÅLARNAS BETYDELSE

De kringvandrande gåramålarerna har med sina tusentals målningar bidragit till att ge flera generationer svenskar en uppfattning om hur landskapet och bebyggelsen såg ut vid sekelskiftet 1900 och fram till 1940–50-talen. Vid en jämförelse mellan vad de såg och avbildade och det vi nu ser, kan vi inte undgå att lägga märke till i hur hög grad allting förändrats. Landskapet har förbuskats och förslyats. Snabbväxande planterad skog har brett ut sig, städer och småsamhällen har tagit för sig av naturen. Många gårdar och byar är borta, husen har byggts till och om. Höga silos och stora lådliknande skjul för mastodontiska lantbruksmaskiner har tillkommit som nya inslag i bebyggelsen.